

עקבותיו של א-לוהים

"בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים" – במילים פשוטות אלו נוסחה האמונה בבריאת העולם. כדי לדון עליה רוצה אני לחזור אחורה בזמן, ולהשקיף על מה שמתרחש בתקופתנו אנו לאורה של ההגות היהודית הקלאסית.

פרקים רבים בהגות היהודית הם בעצם דושיח עם הפילוסופיה של זמנם. לפעמים דושיח זה התבטא בויכוחים קשים ומרים, לפעמים הוא התבטא בהסכמה, על פי רוב חלקית. אם נחזור אחורה לימי הביניים ניווכח שהייתה קיימת אז קואליציה בין הרמב"ם לבין אריסטו, הפילוסוף היווני הידוע שמשנתו הפכה במידה רבה לפילוסופיה הרשמית של התקופה הקלאסית. בסוגיית הבריאה היו אמנם קיימים חילוקי דעות בין הרמב"ם לבין האריסטוטליקנים, כמו בשאלות הזמן וקדמות העולם, הבריאה יש מאין או יצירה יש מיש וכדו'. אולם, באופן יסודי ניתן לומר שלמרות זאת, אכן, היה קיים צד שווה שאפשר את קיומה של הקואליציה החלקית הזאת.

כדי להבהיר כל זאת אשתמש באחת ההבחנות הקלאסיות שבפילוסופיה היהודית: השגחה כללית מול השגחה פרטית. השגחה כללית היא הקביעה שלתופעות הטבע, מהאסטרונומיה ועד לביולוגיה, יש הסבר המצוי מעבר לטבע. הסדר המצוי בטבע נובע מחכמתו של הא-ל הפועלת בעולם. זאת ההיפותזה הטוענת את קיומו של א-לוהי הטבע. האמונה בהשגחה הפרטית מובילה אותנו צעד נוסף, ומחפשת את משמעות ההיסטוריה והביוגרפיה האנושיות. לפנינו א-לוהי האדם וההיסטוריה. הפילוסופיה האריסטוטלית קיבלה את המושג הראשון. ההגות היהודית קבלה את שניהם. ר' יהודה הלוי חשב שההבחנה בין שני מושגים אלה, משתקפת בשוני בין שני שמותיו של הקב"ה הנפוצים במקרא. השם א-להים מתייחס לא-לוהי הטבע. לא כך השם המפורש, הידוע במסורת היהודית גם כשם בן ארבע (אותיות), שבגלל קדושתו אין אני כותב אותו כאן, אלא רק רומז עליו באות ה'. זהו שם המציין את הקשר שבין א-לוהים לבין האדם וגורלו. במידה מסוימת חזר על רעיון זה משה דוד קאסוטו בספרו 'מאדם עד נח', תוך שהוא מסביר על ידי כך את השימוש בשמות הא-ל בפרשתנו.

הפילוסופים הסתפקו בגישה המדעית לא-לוהי הטבע. לא כך המאמינים. א-לוהי הפילוסופים מכיר, אולי, את האדם, אבל איננו יודע את שמנו הפרטי ואף אינו מעוניין בנו. לא כך א-לוהי המקרא, הקרוב לשאלות הקיומיות של בני האדם ואף "יכול" לפנות אליהם : "וַיֹּאמֶר [הקב"ה] אֵלָיו : אֲבֹרָהּם ! וַיֹּאמֶר הַנְּנִי" (בראשית כב, כ).

אכן, המתודה המדעית לא תצליח לקרב אותנו אל א-לוהי האדם. אך חשוב לשאול האם עבור המדענים א-לוהי הטבע קיים? האם יש בידי המדע האפשרות למצוא עקבות של מציאות הא-ל? האם הקואליציה של אריסטו והרמב"ם עדיין תקפה? ההליכה המשותפת הזאת הייתה משמעותית. מספיק בהקשר זה להצביע על דמות שייצגה את הניגוד לאריסטו, כוונתי לפילוסוף היווני אפיקורוס (341-270 לפה"ס), שמשמו נגזר, כידוע, הביטוי 'אפיקורס' בלשוננו. התזה שלו, שהייתה מקובלת גם על פילוסופים אחרים שאולי ביטאו אותה יותר טוב ממנו, גרסה שהחיים הופיעו בעולם במקרה. לעומת זאת, עמדתה של הקואליציה האריסטוטלית-דתית סרבה להאמין שנפלאות הטבע שלפנינו הן תוצאה של המקרה העיוור.

תזה דתית זאת התנסחה באינספור צורות. אדגים אותה כאן בדבריו של החזון אי"ש בספרו קטן הכמות וגדול האיכות, 'אמונה וביטחון' (פרק א'): "אם האדם הוא בעל נפש... חפשי מרעבון תאווני, ועינו מרהיבה ממחזה שמים לרום והארץ לעומק, הוא נרגש ונדהם כי העולם נדמה לפניו כחידה סתומה, כמוסה ונפלאה". לפי החזון אי"ש, אדם השוקל את הבעיות באופן אובייקטיבי, מבלי לחשוב על כך שהמצוות מפריעות לתאוות ולאינטרסים שלו, מוכרח לראות שהפלאות שלפניו מצביעות על מתכנן נעלם: "כי העולם שלפניו, נבנה בתכנית מעובדה ומחושבה מראש, וכאילו מהנדס חכם צייר לפניו את העולם בטרם נברא ופגע בעיכובים מכריעים על כל שעל ושעל, אבל מרצו הגדול עמד לו להסיר כל המכשולים אחת לאחת". כל מנגנוני החיים מעידים על קיומו של מהנדס חכם. ראשון להם המנגנון החושי המעניק לאדם מידע על המציאות הסובבת אותו. התופעה הנסית ביותר במנגנון זה היא בעין: "כמה מן החכמה יש בעין, לא תשבע עין לראות ואוזן לשמוע... את אוצרי החכמה הצפונה ביצירת העין, ואל תכליתה לא הגיעו". הוא הדין למנגנונים האחרים, השפה, הדמיון והשכל. אף המיניות, גם היא תופעה ניסית: "עוד לפנינו תכנית מעובדת, מעולפת ספירי התבונה, המעידה על כשרון פועלה, אשר אין כוח לאדם לחקרו, ולתת לו תהילה ושבח, התכנית של הזיווג זכר ונקבה, כדי להבטיח נצחיות העולם, פליאות הכלים של המין לכל אחד". המשך הנס באמברולוגיה – התפתחות העובר, ואף בקיומם של יצרים: "בריאית הרצון המוכרח להבטחת עניינם". ההרגל מכה את שכלנו: "מרוב ההרגל לא ירגישו בני אדם את נוראות הבורא, את כולם הכינם וגם יסדם ... וסוף המעשה במחשבה תחלה בלב יוצר כל היצורים".

א-לוהי העולם מתגלה לנביאים (ישעיה מ, כו) "שָׁאוּ מְרוֹם עֵינֵיכֶם וְרָאוּ מִי בָרָא אֱלֹהִים", אך לא רק להם, גם לפילוסופים. נראה היה לחכמים שגישתם אינה נתנת להפרכה. אך הנה ובעולם המודרני הפרוייקט של אפיקורוס קם לתחייה במפעלו של דרווין ותורת האבולוציה שהוא פיתח. על פי תורתו, הרי שהחיים הופיעו מתוך שיתוף פעולה של ארבעת פרשי האפוקליפסה ההתפתחותית: הזמן, המקרה המוות והתורשה. המקרה, הופעתם של שינויים בתכונות הביולוגיות באופן עיוור ומקרי לחלוטין. המוות, הברירה הטבעית, הישרדותם של המתאימים ביותר, התורשה, מעבירה את התכונות החדשות מדור לדור, ומה שלא יעשה השכל יעשה הזמן. תורת האבולוציה כבשה את הרחוב. כדברי החכם

במשלי "בְּרַחְבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ... בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בְּעִיר אֶמְרֶיהָ תֵּאמָר" ותקרא ל"פְּתִיחַ... וְלִצִּי... וְכִסְיִלִּים יִשְׁנָאוּ דָעַת", והם הצטרפו אליה. נפלאות החיים לא זקוקים למהנדס חכם, ומספיק לכך כפי שאמר ריצ'ארד דוקינס 'שען עיוור', או ליתר דיוק 'טיפש'. משתמעת מכאן אפסותו של האדם, שהנו בעצם תופעה מקרית ולא מתוכננת, בקוסמוס ענק אך חסר משמעות.

כשלעצמי מוכן אני להודות במקצת העובדות אך כופר אני באשמה. זה יותר מדי מקרה כדי שהכל יהיה מקרה. מאחורי האבולוציה מסתתר מהנדס חכם. אולם, אף אם נניח שתורת האבולוציה הוכיחה שמספיק שען טפשי המשחק עם חתיכות מתכת מספיק זמן ותוך כדי כך יוצר שעון, המהנדס החכם התגלה בצורה הרבה יותר בסיסית. מאה וחמישים שנה אחרי דרווין עדים אנו לפיתוח מה שמכונה 'העיקרון האֵנְתְרופִי' (נא לשים לב לא האֵנְתְרופִי אלא האֵנְתְרופִי). עיקרון זה מלמד שהיה והכרח בתכנון וכוונון עדין של הפיסיקה והקוסמולוגיה כדי שהכימיה והביולוגיה תהיינה אפשריות. ישנם בפיסיקה מספרים רבים, המופיעים במשוואות המדעיות שבתחומים שונים, או המגדירים את המסות של החלקיקים התת-אטומיים, מטעניהם החשמליים ואת עוצמתם של ארבעה פרשי הפיסיקה: הגרביטציה, האלקטרומגנטיות, הכוח החזק והכוח החלש. מספרים אלה נראים מקריים, אך אילו היינו משנים אותם אף במקצת, העולם היה שונה לחלוטין. חייב להיות כוונון עדין בין כל המספרים כדי שתתאפשר כימיה, קל וחומר ביולוגיה. המונח 'אֵנְתְרופִי' מקורו ביוונית אנתרופוס – אדם. אכן, נראים הדברים כאילו העולם מחכה לאדם, לא שען טיפש אלא מהנדס חכם ונעלם כוונן את המספרים השונים שבפיסיקה במיקרו-עדינות מופלאה. כאן המיתוסים של הזמן והאבולוציה כלל לא יעזרו. את זאת ראה כבר הרמב"ם, אך כדי לעמוד על דבריו נצטרך לחכות להופעתו של אברהם אבינו בפרשת 'לך לך'.